

Vilniaus krašto atgavimas ir Lietuvos nepriklausomybės netekimas

1939–1940 m. Lietuvos tarptautinė padėtis apibūdinama paprastai: nuo ultimatumo prie ultimatumo ir nuo ultimatumo iki nepriklausomybės netekimo. 1938 m. kovo 17 d. Lietuvai ultimatumą įteikė Lenkija, taip sudariusi savotišką precedentą priiminėti ultimatumus. 1939 m. kovo 20 d. ultimatumą įteikė Vokietija ir Lietuva neteko dalies savo teritorijos. 1940-ųjų birželio 14 d. Sovietų Sąjunga įteikė ultimatumą ir Lietuva neteko valstybingumo.

1939 m. viduryje Lietuvos tarptautinė padėtis pablogėjo: šalies likimą ėmė spręsti dvi agresyvios valstybės – Vokietija ir Sovietų Sąjunga. Šių dviejų valstybių susitarimais Lietuva (1939 m. rugpjūčio 23 d.) tapo Vokietijos, vėliau (1939 m. rugsėjo 28 d.) Sovietų Sąjungos įtakos sfera. Viena iš priežasčių, lėmusių Lietuvos perdavimą Sovietų Sąjungos įtakos sferai, buvo Lietuvos atsisakymas kartu su Vokietija pulti Lenkiją ir pačiai atsiimti Vilnių ir Vilniaus kraštą. Lietuva pasirinko neutralitetą.

Lenkijos ultimatumo priėmimas bei „žygio į Vilnių“ atsisakymas sukėlė krašto visuomenės nepasitenkinimą autoritariniu režimu. Tuo metu suaktyvėjo vidaus opozicinės jėgos, atsirado vidinė įtampa Tautininkų sąjungoje, sumenko Antano Smetonos autoritetas. Šalyje brendo vidaus politinė krizė, todėl atsisakymas priimti Vilnių ir Vilniaus kraštą iš SSRS galėjo susilpninti valdantįjį režimą. Lenkijos politika Lietuvos atžvilgiu ir SSRS ketinimai Vilnių prijungti prie Baltarusijos bei vidaus padėtis privertė Lietuvą sutikti su

1939 m. spalio 10 d. Sovietų Sąjungos primesta sutartimi ir ją pasirašyti.

Šia sutartimi Lietuvai buvo garantuotas suverenitetas. Lietuva atgavo 6656 kvadratinų kilometrų teritoriją su Vilniumi ir Vilniaus kraštu. SSRS gavo teisę keturiose Lietuvos vietovėse dislokuoti Raudonosios armijos (RA) įgulas, iš viso 20 tūkst. karių. Tačiau Lietuva atgavo istorinę sostinę, bet svetimos šalies karinių įgulų buvimas reiškė nepriklausomybės praradimo pradžią, riboją savarakišką užsienio politiką. Neutralios valstybės statusas buvo prarastas.

Lietuvos, kaip ir kitų Baltijos valstybių, okupavimo planas galėjo būti priimtas 1940 m. vasario mėn., kai į Maskvą buvo iškviesti visų respublikų sovietų pasiuntiniai. Vasario 19 d. SSRS užsienio reikalų liaudies komisariate buvo priimtas nutarimas suaktyvinti sovietų pasiuntinių Baltijos šalyse veiklą įvairiomis kryptimis, aktyviai koordinuoti jų darbą, didinti informacijos pasikeitimo tempus, daugiau URLK specialistų komandiruoti į šias šalis.

Patogus momentas veikti prieš Baltijos šalių valstybingumą atėjo gegužės 10 d., Vokietijai pradėjus plataus masto puolimą Vakaruose. Po dviejų savaitių tapo aišku, kad Vokietija pasieks pergalę. Gegužės 25 d. Sovietų Sąjungos užsienio reikalų liaudies komisaras Viačeslavas Molotovas pasikvietė Lietuvos pasiuntinį Maskvoje Ladą Natkevičių ir padarė pareiškimą, kuriame Lietuvos vyriausybė buvo kaltinama karių grobimu, provokacijomis. Birželio 7 d. į Maskvą atvykus Lie-

tuvos ministrui pirmininkui Antanui Merkiui kaltinimai buvo išplėsti. Lietuvai buvo primateama, kad ji sulaužė 1939 m. spalio 10 d. sutartį ir kad Baltijos valstybės sudarė slaptą karinę sąjungą, nukreiptą prieš SSRS. Kaltinimai, tik jau griežtesniu tonu, A. Merkiui buvo pakartoti po kelių dienų.

1940 m. birželio 14 d. Vokietijos kariuomenei įžengus į Paryžių, Sovietų Sąjunga pasinaudojo tuo, kad demokratinių šalių dėmesys buvo sutelktas į Prancūziją, ir įteikė ultimatumą Lietuvai. Jame buvo iškelti jau minėti, bet visiškai neteisingi kaltinimai ir pareikalauta nuteisti vidaus reikalų ministrą Kazį Skučą, Saugumo departamento direktorių Augustiną Povilaitį, sudaryti naują, sovietams priimtina vyriausybę, užtikrinti papildomo ir neriboto Raudonosios armijos kontingento įžygiavimą į Lietuvą. Ultimatumas buvo visiškai nepagrįstas, o reikalavimas atsakyti į jį per 10 valandų pažeidė tarptautinę praktiką. Be to, jo įteikimas buvo tik formalus žingsnis, nes Sovietų Sąjunga jau buvo numačiusi okupuoti Lietuvą. V. Molotovas įteikdamas jį sakė: „Kad ir koks būtų jūsų atsakymas, kariuomenė rytoj vis tiek žengia į Lietuvą“.

Įteikdama ultimatumą Sovietų Sąjunga sulaužė visas sutartis su Lietuva: 1920 m. Lietuvos ir Sovietų Rusijos taikos sutartį, 1936 m. nepuolimo sutartį, kuri 1934 m. buvo pratęsta ir galiojo iki 1944 m., ir 1939 m. savitarpio pagalbos sutartį.

1940 m. birželio 15-osios naktį Lietuvos vyriausybė nutarė priimti ultimatumą ir ryte atsakymas buvo praneštas V. Molotovui. Sovietų Sąjunga, pasinaudojusi palankiomis tarptautinėmis aplinkybėmis bei vykdydama prieš Lietuvos valstybingumą nukreiptą užsienio politiką, susidarė galimybę okupuoti Lietuvą.

Kartu su diplomatiniu pasirengimu okupuoti Lietuvą vyko ir karinis pasirengimas. Kariniu atžvilgiu Lietuvos padėtis pablogėjo nuo 1939 m. rudens, kai krašte buvo dislokuota 20 tūkst. karių (sudariusių Raudono-

sios armijos 16-ąją ypatingąją šaulių korpusą, kuriam vadovauti buvo paskirtas A. Korobkovas).

Lietuvos okupavimo karinio plano įgyvendinimas prasidėjo dar 1940 m. pavasarį. Balandžio mėn. RA dalinius pradėta telkti pasienyje. 1940 m. birželio 5 d. visos sovietų karinės įgulos Baltijos šalyse (70 tūkst. karių) buvo perimtos iš Baltarusijos, Kalinino ir Leningrado karinių apygardų žinios ir perduotos tiesioginiam SSRS gynybos liaudies komisaro Semiono Timošenkos vadovavimui. Šioms pajėgoms vadovavo jo pavaduotojas A. Loktionovas. Okupacijos išvakarėse, 1940 m. birželio 13 d., jis buvo atvykęs į Lietuvą ir susitiko su KAM atstovu santykiams su SSRS kariuomene Lietuvoje palaikyti gen. Miku Rėklaičiu. Vizito metu buvo įvertintas įgulų karinis pasirengimas, numatyta ir aptarta okupacijos eiga, priemonės, jei Lietuvos kariuomenė priešinsis ginklu. Apsvarstytas veiksmų koordinavimas tarp šalies viduje buvusių RA įgulų ir RA dalinių, numatytų įvesti iš už Lietuvos ribų. Pasirengimo okupacijai svarbą rodo tai, kad jam vadovavo SSRS gynybos liaudies komisaras ir jo pavaduotojas, kelis kartus inspektavęs įgulas Lietuvoje.

Tuo pat metu pradėta įgyvendinti okupavimo planus tuose RA daliniuose, kuriuos buvo numatyta panaudoti prieš Lietuvą iš Baltarusijos teritorijos. 1940 m. birželio 8 d. Lydoje Baltarusijos karinės apygardos vado pavaduotojas F. Kuznecovas sušaukė slaptą numatytą panaudoti prieš Lietuvą dalinių vadų pasitarimą. Jame F. Kuznecovas prisistatė kaip 11-osios armijos, vienos iš okupavusių kraštą armijų, vadas ir aptarė galimus karinius veiksmus prieš Lietuvą. Birželio 11 d. įvyko analogiškas pasitarimas, tik jam jau vadovavo Baltarusijos karinės apygardos vadas Dmitrijus Pavlovas. Pasitarime galutinai aptarti karinio Lietuvos okupavimo planai, divizijos ir pulkai gavo konkrečias užduotis. Numatyti veiksmai atitiko karo veiksmų pobūdį.

Lietuvai okupuoti buvo paskirtos rinktinės Raudonosios armijos jėgos. Jas sudarė 150 tūkst. raudonarmiečių, buvusių, kaip įteikdamas ultimatumą sakė V. Molotovas, dešimtyje divizijų. Iš puolimui parengtų divizijų ypač pajėgios buvo 4-oji ir 6-oji divizijos, sudariusios 6-osios kavalerijos korpusą. Šiam korpusui iki 1938 m. vadovavo būsimasis Sovietų Sąjungos maršalas Georgijus Žukovas. Atsiminimuose jis rašė, kad divizijos buvo itin geros kovinės parengties daliniai, korpuso pasirengimas geresnis už kitų. Be to, anot G. Žukovo, tai buvo „kazokų korpusas“. Beje, po G. Žukovo vadovavimą korpusui perėmė Andrejus Jeriomenka, kuris vėliau irgi tapo maršalu.

Minėtos divizijos ne tik buvo gerai parengtos, bet ir turėjo žygiui į Lietuvą reikiamą patyrimą. 1939 m. rugsėjo mėn. jos dalyvavo puolime prieš Lenkiją. 1940 m. birželio pradžioje šios divizijos dar buvo dislokuotos Lomžos ir Balstogės apylinkėse. Vadinasi, jos turėjo ir okupavimo patirtį.

1940 m. birželio 15 d. rytą specialūs Raudonosios armijos daliniai vykdė provokacijas Lietuvos teritorijoje. Iš kulkosvaidžių ir šautuvų buvo apšaudyta pasienio policijos sargy-

bos būstinė, žuvo policininkas A. Baranauskas. Apie 50 raudonarmiečių įsiveržė į Lietuvos teritoriją ir pasiliko joje už 150 m nuo sienos. Tokiais veiksmais siekta išprovokuoti pasienio policijos mėginimą pasipriešinti užpuolikams, išstumti sovietų karius iš Lietuvos ir suteikti melagingą pretekstą apkaltinti Lietuvą nedraugiškumu, susitarimų pažeidimu, ginkluoto incidento sukėlimu bei pateisinti RA įvykdytą okupavimą.

Birželio 15 d. 8 val., kai RA stovėjo išėities pozicijoje, pasirengusi po valandos pradėti karinį puolimą, įsakymas pulti buvo atšauktas: pranešta, kad Lietuva kapituliuo.

Taigi 1940 m. gegužės–birželio mėn. Sovietų Sąjunga visapusiškai pasirengė kariniam Lietuvos puolimui ir jos okupavimui. Tam buvo skirtos geriausios pajėgos, vadovaujamos gabių karininkų. Karinę operaciją prieš Lietuvą sudarė trys veiksmai: karinių įgulų, jau stovėjusių Lietuvos teritorijoje, agresija, puolimas iš Baltarusijos į Lietuvą ir provokaciniai veiksmai prie Lietuvos sienos. Lietuvai priėmus Sovietų Sąjungos ultimatumą karinės operacijos atsisakyta ir į šalį įvesta kariuomenė.